

SHAXS KAMOLOTINI TA'MINLASHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

D.T.Xolmuminova¹

Mas'ul muallif: Xolmuminova Dilshoda Toshpo'latovna, Surxandaryo viloyati Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti psixologi.

Accepted: 26 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Xolmuminova, D. T. SHAXS KAMOLOTINI TA'MINLASHINING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI / D. T. Xolmuminova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — T. 9, № 2. — B. 464–466.

1. Surxandaryo viloyati Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sotsial intellektning shaxs kamolotidagi tutgan o'rni, uning funksiyalari va vazifalari, komil insonning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, hissiy, axloqiy va intellektual rivojlanishi, shaxsning empatik qobiliyatlarini o'rganishga asoslangan nazariy tushunchalar yoritilgan. Shaxs kamolotining ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar, ta'lim-tarbiya jarayoni, shaxslararo muloqot va ijtimoiy tajriba bilan bog'liq jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, shaxsning o'zini anglashi, o'z-o'zini rivojlantirishi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy-axloqiy sifatlarining shakllanishida ijtimoiy-psixologik omillarning o'rni ochib berilgan. Maqolada shaxs kamolotini ta'minlashda ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirish, sog'lom shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish, psixologik qo'llab-quvvatlash va shaxsning individual imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishning ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy intellekt, empatiya, kamolot, komil inson, obyektiv va subyektiv determinant, adekvatlik.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Аннотация. В статье рассматриваются роль социального интеллекта в развитии личности, его функции и задачи, социально-психологические особенности зрелой личности, эмоциональное, нравственное и интеллектуальное развитие, а также теоретические концепции, основанные на изучении эмпатических способностей личности. Проанализированы аспекты развития личности, связанные с социальной средой, семейными отношениями, процессом обучения и воспитания, межличностным общением и социальным опытом. Также раскрыта роль социально-психологических факторов в формировании самосознания личности, её саморазвития, самостоятельного мышления, социальной активности и духовно-нравственных качеств. В статье особое внимание уделено значению формирования позитивной социальной среды, развития здоровых межличностных отношений, психологической поддержки и реализации индивидуальных возможностей личности в обеспечении её полноценного развития.

Ключевые слова: социальный интеллект, эмпатия, развитие, зрелая личность, объективные и субъективные детерминанты, адекватность.

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ENSURING PERSONAL DEVELOPMENT

Abstract. This article highlights the role of social intelligence in personal development, its functions and tasks, the socio-psychological characteristics of a well-rounded individual, emotional, moral, and intellectual development, as well as theoretical concepts based on the study of empathic abilities of personality. The article analyzes aspects of personal development related to the social environment, family relationships, the educational and upbringing process, interpersonal communication, and social experience. It also explores the role of socio-psychological factors in the formation of self-awareness, self-development, independent thinking, social activity, and spiritual and moral qualities. Particular attention is paid to the importance of creating a positive social environment, developing healthy interpersonal relationships, providing psychological support, and realizing individual potential in ensuring the comprehensive development of the individual.

Keywords: social intelligence, empathy, personal development, well-rounded individual, objective and subjective determinants, adequacy.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida informatsiya oqimining haddan tashqari ortib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining tobora jadallashishi, integratsiyaning kuchayib borishi har bir insondan mavjud sharoitlarga moslashishda ruhiy egiluvchanlikni talab qilmoqda. Inson jamiyatda yashar ekan jamiyat ichiga singib boraveradi. Bu uzoq davom etadigan jarayon hisoblanib, insonning psixologik pozitsiyasi ham ayni jarayon bilan muvofiqlashadi. Bunda shaxs intellektining rivojlanish darajasi, uning aqliy imkoniyatlari regulatori, ahloqiy jihatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Psixologiyada intellektga berilgan ta'rif xilma-xil. Eng ko'p tarqalgani bu fransuz olimi Jan Piaje ta'rifi. U ko'p yillik

tadqiqotlardan kelib chiqib, intellekti insonning masalalar yecha olish qobiliyati, degan xulosaga kelgan. Haqiqatan ham intellekti bor kishi qiyin va murakkab vaziyatlardan yengil va silliq chiqib keta oladi. Hayot kishilar oldiga ko'plab to'siqlar qo'yadi. Ular madaniy, ma'naviy, ijtimoiy, ilmiy va boshqa turda bo'lishi mumkin. Har kim bu to'siqlarni, har xil darajada, pastbandligiga qarab, har xil «kuch» sarflab yengadi. Yutib chiqqan, muvaffaq inson, shubhasiz aqlliroq, fahm-farosati balandroq kishidir. Boshqacha qilib aytak intellekt bu insonning umumiy aqliy zakovatidir. Shaxs kamolotida ijtimoiy intellektning asosiy funksiyalari sifatida quyidagilarga ko'proq e'tibor qaratilgan: o'zgarayotgan sharoitlarda adekvatlikni, moslashishni ta'minlash; taktik va strategik yo'nalishlarda muvaffaqiyatli o'zaro harakatning dastur va rejalarini shakllantirish, joriy vazifalarni bajarish; shaxslararo hodisalarni rejalashtirish va ularning rivojlanishini prognoz qilish; motivasion funksiya; to'satdan ro'y beradigan krizislarni, uzoq vaqt davom etadigan stresslar, o'zini o'zi hurmat qilishiga tahdid soladigan vaziyatlarni yengib o'tishga ko'maklashadigan safarbar qilish funksiyasi; ijtimoiy kompetentlikni kengaytirish; o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini anglash, mustaqil o'qish. Sotsial intellektning yana bir o'ziga xos jihati hisoblanadigan, shaxsning empatik qobiliyatini, ya'ni boshqa odamning holatini yoki ruhiy holatini tushunish qobiliyatini o'rganish empatiya o'lchovining rivojlanishiga olib keldi. Shaxs kamolotida ijtimoiy munosabatlar va shaxslararo muloqot alohida ahamiyatga ega. Insonning boshqa kishilar bilan muloqotga kirishishi jarayonida uning kommunikativ qobiliyatlari, empatiyasi, o'z xatti-harakatlarini boshqarish ko'nikmalari hamda ijtimoiy mas'uliyat hissi rivojlanadi. Sog'lom va ijobiy munosabatlar shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlasa, nizoli yoki salbiy ijtimoiy muhit uning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Ta'lim-tarbiya jarayoni ham shaxs kamolotining muhim omillaridan biridir. Ta'lim orqali inson bilim va ko'nikmalarni egallashi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, qaror qabul qilish va o'z faoliyatini baholash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Tarbiya jarayonida esa ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, mas'uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik va ijtimoiy faollik kabi sifatlar shakllanadi.

Shuningdek, shaxsning o'zini anglashi va o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji uning kamolotini ta'minlovchi muhim ichki omil hisoblanadi. Inson o'z qobiliyatlari, imkoniyatlari va kamchiliklarini anglagan sari o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yish, faoliyatini rejalashtirish va o'z ustida ishlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu sababli shaxs kamolotini ta'minlashda tashqi ijtimoiy omillar bilan bir qatorda, uning ichki motivatsiyasi va faol hayotiy pozitsiyasini ham hisobga olish zarur. Mazkur masalalarni o'rganish shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash, sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirish va shaxsning individual imkoniyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqarishga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Shu jihatdan shaxs kamolotining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tadqiq etish zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlarda yoritilishi. Shaxs kamoloti insonning ijtimoiy, hissiy, axloqiy va intellektual rivojlanishining yuqori darajasini ko'rsatadi. Shaxs kamoloti quyidagilar bilan tavsiflanadi: yutuqning aniq motivatsiyasi; barqaror "men-konsepsiya"; mas'uliyat; hissiy muvozanat; boshqa shaxs bilan psixologik yaqinlik qobiliyati va uning yuqori moslashuvdan dalolat beruvchi boshqa fazilatlar. I. Grinberger va uning hammualliflarining fikrlariga muvofiq, ijtimoiy psixologik kamolot insonning uni o'rab turgan ijtimoiy muhit oldidagi mas'uliyat bilan uning ayni paytdagi mustaqilligining birikmasi sifatida tushuniladi. Tadqiqotchilar ijtimoiy-psixologik kamolot modelini taklif qilishdi. Uning tarkibida shaxs adekvatligi, shaxslararo adekvatlik, ijtimoiy adekvatlik ajratilgan. Bundan tashqari, soxta kamolot tushunchasi ajralib chiqadi (o'smirda allaqachon ijtimoiy kamolot boshlangan, biroq psixologik kamolotga hali erishilmagan). Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar asosida N. Galambos, kamolotga erishgan o'smirlar kamolotga erishmagan va soxta kamolotga erishgan tengdoshlaridan o'zlarining intellektual ko'rsatkichlari bilan farq qilishini namoyish qilgan. V.M. Rusalovning ta'kidlashicha, kamolot parametri har qanday murakkab tizimli ruhiy hosilaga (inson, shaxs, xarakter, intellekt) ega, inson kamoloti jihatlari ro'yxatiga esa muallif ma'naviy, fuqarolik va kasbiy kamolotni qo'shadi. V.M. Rusalovning fikriga ko'ra, kamolot tushunchasini ikkita jihatdan ko'rib chiqish mumkin: defenitiv va akmeologik. Alohida ruhiy funksiyalarning definitiv kamolotga erishishi haqida qachonki ularning parametrlari mazkur populyatsiyada jinsiy jihatdan etilgan insonning belgilari darajasiga etishganda gapiriladi. Akmeologik kamolot ruhiy funksiyalar o'zining eng yuqori nuqtasiga erishishini xarakterlaydi. "Kamolot" tushunchasi ko'pincha yoshga oid bo'lgan, etuklik yoki qarilikka mos keladigan rivojlanish bosqichini ifodalash uchun ishlatiladi. Bunday kalitda "kamolot" atamasidan E. Eriksonning epigenetik nazariyasida foydalanilgan. Kamolot deb muallif shaxsning integratsiyasi va yaxlitligiga erishiladigan yoshni aytadi (ikkinchi ego-o'xshashlik). Bunda barcha o'tgan yosh bosqichlarida qo'lga kiritilgan yangi fazilatlar (asosiy ishonch, avtonomiya hissi, tashabbus hissi, mehnatsevarlik va erishish hissi, identifikatsiya, intimlik, mahsuldorlik) shaxs tomonidan yaxlitlikni qo'lga kiritish va kamolotga erishish sifatida ko'rib chiqilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan olganda "kamolot"- rivojlanishning ma'lum bir bosqichi, fazasi, chegarasiga etilganlikning sifatii va miqdoriy xarakteristikasini ma'lum bir aniqlikda belgilab beruvchi ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi." Psixologiyaga oid adabiyotlarda "kamolot" tushunchasidan foydalanish kontekstlarini umumlantirar ekan, N.P. Patturina uning uchta asosiy ma'nosini ajratadi. D.G. Muxamedova (2015) o'z tadqiqotida shaxsning har bir taraqqiyot bosqichidagi etukligini shu bosqichdagi etakchi faoliyat, uning faolligi, muvaffaqiyatga erishishi ta'minlaydi degan g'oyani ilgari suradi. Shaxs kamolotini ta'minlash uchun uzoq muddatga tayyorlashga bog'liqdir. Tayyorgarlik jarayoni shaxsning faoliyatda uyg'un rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda samarali tayyorgarlik uchun, avvalo, menejerning mukammallikka, professional takomillashuvga, professionallikni shakllantirishga intilishi muhim ahamiyat kasb etadi. A.L. Juravlevning fikriga ko'ra "ijtimoiy-psixologik kamolot kamolotning umumiy belgilari bilan xarakterlanadi, biroq bu belgilar insonning boshqa insonlar bilan muvofiq o'zaro ta'sirlari sohalarida ko'rinadi: nisbiy avtonomlik (o'ziga etarliklik) va mustaqillik, o'z hatti-harakatlari uchun ijtimoiy mas'uliyatli bo'lish va mustaqil qarorlar qabul qila olish qobiliyati, faol ijtimoiy pozitsiya

va ijtimoiy rollar va umuman olganda ijtimoiy muhitni egallamoq – komil individ yoki guruh subyektining bu barcha belgilari boshqa insonlarga, ijtimoiy guruhlarga va umuman jamiyatga nisbatan ijobiy yo'nalganlik bilan xarakterlanadi". Ko'rib turganimizdek, qator belgilar deyarli bir xil ko'rinishda kamolotning har xil turlariga nisbatan qayta-qayta qo'llanilgan. Qator mualliflar kamolotning ehtimoldagi ikki turdagi mezonini shaxs xarakteristikasi sifatida qayd etishadi: shaxsning jamiyat uchun ahamiyatini belgilaydigan ijtimoiy-yo'nalishli mezonlar, va hayotdan subyektiv qoniqishga va o'z rejalarini amalga oshirishga intilishni belgilaydigan individual-yo'nalishli, intrapsixik mezonlar. Ye.V. Shvenk kamolot mezonlarini tushunishga qaratilgan yondashuvlarning birinchisi mahalliy mualliflarning ishlariga xos, ikkinchisi esa – o'zlarining kamolot haqidagi tasavvurlarini psixoterapevtik amaliyotlariga asoslaydigan xorijiy tadqiqotchilarga xos deb hisoblaydi. N.N. Malyarchuk va N.V. Semyonova birinchi guruh mezonlarni "ijtimoiy kamolot" tushunchasiga birlashtirishadi, ikkinchi guruh mezonlarni esa – "shaxs kamoloti" tushunchasiga. Shaxs kamolotiga mualliflar o'z-o'zini ifodalashga ko'mak beruvchi va o'zida "egosentrik modallik"ka ega bo'lgan xarakteristikalarini saqlovchi xususiyat deb qarashadi. Ijtimoiy kamolot esa, aksincha, ijtimoiy yo'nalganlik, umumiy maqsadlarga erishish uchun ishlash qobiliyatini belgilaydi. Bunday yondashuvda "shaxs kamoloti" va "ijtimoiy kamolot" tushunchalarini axloqiy-etik baholashning ahamiyatli ulushi kuzatiladi. Shaxs kamoloti ularning ishlarida salbiy axloqiy baho oladi, zamonaviy ta'limni esa ular haddan tashqari shaxsga yo'naltirilganlikda ayblashadi. N.I. Leonov va M.M. Glavatskix, aksincha, shaxsning rivojlanishi va uning o'z-o'zi bilan, yaqin atrofdagilari bilan va dunyo bilan munosabatlarini har tomonlama o'rganib, tahlil qilish uchun ijtimoiy- yo'nalishli va individual yo'nalishli mezonlarni integratsiyalash zarur deb hisoblashadi. Birinchi guruh mezonlarni ular ijtimoiy kamolotga oid deyishadi, ikkinchi guruh mezonlarni esa – psixologik kamolotga. Shaxs kamoloti tushunchasiga mualliflar integrativ subyektiv sifatlarini kiritishadi: faol hayotiy pozitsiyani, shakllangan o'xshashlik, individuallikni ochish va o'z harakatlarining oqibatlari uchun javobgarlik, adekvat o'z-o'ziga baho berish va realistik da'volar, hayotga optimistik munosabat. Bu shaxs sifatleri bilan sotsial intellekt integratsiyalashuvini taqozo etadi. Bunday yondashuv shaxs kamolotini o'rganishda uning individual hamda ijtimoiy olamini eng adekvat tushunish imkonini beradi.

Xulosa. Shaxsning xususiyatlari muqarrar tarzda o'zgaradi, bir-biriga o'zaro bog'lanadi, ya'ni ular integratsiyalashadi. Bu jarayonning natijasi sifatida shaxs tuzilmasida yangi, o'ziga xos, yanada murakkab struktura – shaxsning integral xususiyatlari namoyon bo'ladi. Bu esa shaxs kamoloti integral xarakterga ega ekanligidan dalolat beradi. Sotsial intellektning yana bir o'ziga xos jihati hisoblanadigan, shaxsning empatik qobiliyatini, ya'ni boshqa odamning holatini yoki ruhiy holatini tushunish qobiliyatini o'rganish empatiya o'lchovining rivojlanishiga olib keldi. Shaxs kamolotini ta'minlashda oiladagi sog'lom psixologik muhit, ota-ona va farzandlar o'rtasidagi o'zaro hurmat va ishonch, ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni hamda shaxslararo muloqot muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ijobiy ijtimoiy muhit shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, mustaqil fikrlash, mas'uliyatli qarorlar qabul qilish va ijtimoiy faol bo'lish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, shaxsning o'zini anglashi va o'z-o'zini rivojlantirishga intilishi uning kamolotida muhim ichki omil hisoblanadi. O'z imkoniyatlari va ehtiyojlarini anglagan shaxs o'z oldiga aniq maqsadlar qo'yish, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va shaxsiy rivojlanish strategiyasini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va konstruktiv muloqot ushbu jarayonning samarali kechishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, shaxs kamolotini ta'minlash uchun uning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish bilan birga, rivojlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni shakllantirish zarur. Ta'lim va tarbiya jarayonida shaxsning mustaqilligi, ijodkorligi, ijtimoiy mas'uliyati, ma'naviy-axloqiy qadriyatleri va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanish uning har tomonlama kamol topishiga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv shaxsning jamiyatda faol, mas'uliyatli va ijtimoiy jihatdan yetuk inson sifatida shakllanishi uchun zarur psixologik-pedagogik shart-sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/pdfs/5013007> [Elektron resurs]. Kirish tartibi: URL: 239
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF- 60-son «2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» Farmoni <https://lex.uz/docs/5841063>
- [3] G'oziyev E.G' "Umumiy psixologiya" O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.Darslik.T.:Noshir-2002- 221 bet.
- [4] Barotov Sh.R. "Umumiy psixologiya" O'zbekiston Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.Darslik. Durdona nashriyoti.Buxoro-2021
- [5] G'oziyev, E.G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2010.
- [6] G'oziyev, E.G'. Ontogenez psixologiyasi. – Toshkent: Noshir, 2010.
- [7] Karimova, V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
- [8] Davletshin, M.G., To'ychieva, S.M. Umumiy psixologiya. – Toshkent: TDPU, 2002.
- [9] Rubinshteyn, S.L. Osnovy obshchey psikhologii. – Moskva: Piter, 2002.
- [10] Vygotskiy, L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva: Smysl, Eksmo, 2004.
- [11] Leontyev, A.N. Deyatel'nost. Soznaniye. Lichnost. – Moskva: Politizdat, 1975.
- [12] Bojovich, L.I. Lichnost i yeyo formirovaniye v detskom vozraste. – Moskva: Prosveshcheniye, 1968.